

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІВ

GENDER EQUALITY IN THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF JUDGESTION

Коваленко О.О., д.ю.н., професор,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права
імені професора О.І. Процевського

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Головань Т.Г., к.ю.н., доцент,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін, кримінального права і процесу
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Метою статті є характеристика гендерної рівності у професійній діяльності суддів. Автор відмічає, що доступ до професії, що відбувається через реалізацію рівних можливостей чоловіків і жінок, визначених як принцип в українському законодавстві внаслідок імплементації європейських та міжнародних стандартів, є лакмусовим папірцем дотримання гендерної рівності в українському суспільстві. Аргументується думка про категорію соціальної справедливості, що дозволяє через здійснення професійної діяльності у правосудді сприяти дотриманню прав людини, відновленню порушених прав. Склад суддівського корпусу демонструє певний порядок, який притаманний суспільству і формує певні соціальні установки довіри до судової системи. Особливо це стосується жінок – тієї частини суспільства, чий права відстоюються як ті, що частіше порушуються внаслідок соціальних установок провідної ролі чоловіка. І склад суду, насамперед, ілюструє, так би мовити, демонструє зріз реального положення речей в суспільстві. На підставі проведеного дослідження автор доходить висновків, що гендерний баланс серед суддів є не лише показником соціальної справедливості, але й важливим інструментом підвищення якості правосуддя, адже рівне представництво чоловіків і жінок сприяє більш об'єктивному прийняттю рішень, особливо у справах про захист прав людини, дискримінацію та домашнє насильство. Відповідно пропонується внести зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» з обов'язковим закріпленням принципу гендерної рівності як одного з принципів професійної діяльності суддів. Також резюмується, що склад суддівського корпусу України відображає загальний соціальний стан гендерної рівності у суспільстві. Висока частка жінок у суддівській професії свідчить про прогрес у подоланні гендерних стереотипів, однак зменшення кількості жінок на керівних посадах сигналізує про існуючі бар'єри у просуванні по службі. Професійна діяльність жінок-суддів часто супроводжується подвійним навантаженням через соціальну роль жінки як матері та берегині сімейного вогнища, що ускладнює їх кар'єрний розвиток. Відповідно пропонується внести зміни до ст. 52 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», закріпивши норму про заборону дискримінації за гендерною ознакою при доступі до суддівської професії та професійному зростанні. Також автор пропонує при розробці Стратегії розвитку системи правосуддя необхідно означити у якості проблемного напрям забезпечення гендерної рівності у судовій системі України з подальшим визначенням заходів його реалізації за допомогою конкретних заходів.

Ключові слова: трудові права, право на працю, гарантії, суддя, трудове право, посада судді, орган державної влади, рівність, права людини, заборона дискримінації.

The purpose of the article is to characterize gender equality in the professional activities of judges. The author notes that access to the profession, which is reflected through the implementation of equal opportunities for men and women, defined as a principle in Ukrainian legislation as a result of the implementation of European and international standards, is a litmus test of compliance with gender equality in Ukrainian society. The idea of the category of social justice is argued, which allows, through the implementation of professional activities in justice, to contribute to the observance of human rights, the restoration of violated rights. The composition of the judicial corps demonstrates a certain order that is inherent in society and forms certain social attitudes of trust in the judicial system. This especially applies to women – that part of society whose rights are defended as those that are more often violated as a result of the social attitudes of the leading role of men. And the composition of the court, first of all, illustrates, so to speak, demonstrates a cross-section of the real state of affairs in society. Based on the research conducted, the author concludes that gender balance among judges is not only an indicator of social justice, but also an important tool for improving the quality of justice, because equal representation of men and women contributes to more objective decision-making, especially in cases of human rights protection, discrimination and domestic violence. Accordingly, it is proposed to amend the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" with the mandatory consolidation of the principle of gender equality as one of the principles of the professional activities of judges. It is also summarized that the composition of the judicial corps of Ukraine reflects the general social state of gender equality in society. The high proportion of women in the judicial profession indicates progress in overcoming gender stereotypes, however, the decrease in the number of women in management positions signals existing barriers to career advancement. The professional activities of female judges are often accompanied by a double burden due to the social role of women as mothers and guardians of the family hearth, which complicates their career development. Accordingly, it is proposed to amend Article 52 of the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges", enshrining the norm on the prohibition of discrimination on the basis of gender in access to the judicial profession and professional growth. The author also suggests that when developing the Strategy for the Development of the Justice System, it is necessary to identify as a problem area the direction of ensuring gender equality in the judicial system of Ukraine with the subsequent determination of measures for its implementation through specific measures.

Key words: labor rights, right to work, guarantees, judge, labor law, position of judge, state authority, equality, human rights, prohibition of discrimination.

Постановка проблеми. Проблеми належності реалізації суддями свого права на професійну діяльність до певної галузі права є одними з дискусійних. Це пов'язано із специфікою виконання суддями своїх професійних обов'язків під час чого вони реалізують судову владу, здійснюють «правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд» [1]. Таке переплетіння публічного і приватного інтересу звичайно і породжує дискусії в науковому просторі нормами якої галузі права регла-

ментується реалізація прав суддів, пов'язаних із задоволенням інтересу у професійній діяльності, яка приносить їм не тільки винагороду в грошовій формі під час її здійснення, але й після закінчення останньої.

Актуальною є ця дискусія і зараз. Адже аргументи, що формуються на науковому тлі, створюють фундамент для більшого усвідомлення специфіки вказаної діяльності та, відповідно, формування необхідних правових норм, що забезпечать належне правове регулювання цієї діяльності відповідно до її реальної природи та змісту, а зокрема:

належний захист професійних прав суддів і ефективність реалізації права громадян на судовий захист.

Унікальність професійної діяльності суддів, пов'язана з тісним переплетінням в ній приватних інтересів суб'єкта, що реалізує своє право на працю, прагнення професійного розвитку і публічних інтересів з розбудови сучасної демократичної і правової держави через доступ до правосуддя і можливість відновлення порушення своїх прав шляхом торжества справедливості визначає важливість забезпечення прав суддів як суб'єктів, що реалізують судову владу через здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур.

Зокрема мова йде про забезпечення гендерної рівності у професійній діяльності судді, яке реалізується саме в межах трудо-правової площини і визнається проблемою на порядку денному сьогодення [2; 3].

Аналіз останніх досліджень. Розгляду проблем, пов'язаних з галузевою правовою регламентацією присвячені роботи багатьох науковців, зокрема: М.В. Власенка [4], [5], О.О. Коваленко [6], Е. Л. Ковалюмнус Е.Л. [7], О.В. Карпушової [8], О.М. Пономаренко О.М., Т.Г. Головань [9] та інших.

Що стосується проблем дотримання гендерної рівності у професійній діяльності суддів, то тут зустрічаємося з поодинокими роботами, що присвячені даній темі [10, 11]. Але це не характеризує їх як другорядні, адже «враховуючи той факт, що судова гілка влади відіграє унікальну роль в демократичному розвитку держави та є гарантом стабільності суспільних відносин, досягнення гендерної рівності саме в цій сфері потребує першочергової уваги суспільства» [2, с. 4].

Очевидно, що дані питання є актуальними, потребують подальших наукових розвідок і, відповідно дозволяють окреслити мету даної статті.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою статті є характеристика гендерної рівності у професійній діяльності суддів.

Виклад основного матеріалу. Конституція України визначає суддів як носіїв судової влади. При цьому їм гарантується особливий правовий статус, можливість виконання професійних обов'язків здійснення правосуддя, керуючись верховенством права [12, ст. 126–129]. Тому, цей статус віддзеркалює специфічність їх діяльності, в якій поєднуються і приватні, і публічні інтереси і проявляється змістовно це через здійснення правосуддя.

Доступ до професії, що відбивається через реалізацію рівних можливостей чоловіків і жінок, визначених як принцип в українському законодавстві внаслідок імплементації європейських та міжнародних стандартів, є лакмусовим папірцем дотримання гендерної рівності в українському суспільстві. Адже як зазначено в рекомендації спеціальної комісії ООН, відсоток суддів-жінок, є одним з індикаторів гендерної рівності у сфері прийняття рішень на державному рівні [13]. А ці рішення потім реалізуються у повсякденному житті пересічних громадян і саме через них впроваджується гендерна рівність.

«Професія судді, за визначенням, вимагає від особи вміння приймати рішення, що впливають не лише на долі конкретних людей, але й держави та суспільства в цілому, про що, зокрема, свідчить і сфера, до якої віднесені такі індикатори, як відсоток жінок серед суддів різних рівнів – це «влада і прийняття рішень у суспільстві». Отже, представництво жінок у суддівській професії дає змогу говорити про їхню залученість до прийняття важливих рішень – щодо вирішення спорів, захисту порушених прав, покарання винних у вчиненні правопорушення або злочину тощо» [10, с. 43].

Вже в 2018 р. почали говорити про індекс гендерної чутливості в діяльності судової влади, про зміну у поглядах з точки зору гендеру на суддівську професію. «Три-чотири роки, суддівська професія вважалася... чоловічим

видом діяльності, однак останнім часом тенденція стрімко змінюється. Свідчення цьому – склад суддівського корпусу України: з майже 5800 суддів, три тисячі складають жінки і дві вісімсот – чоловіки, тож можна говорити, що судова влада в Україні має жіноче обличчя» [14].

Актуальні дані залишаються приблизно ж такими. «Загалом, хоча частка жінок у юридичній професії є стабільною на базовому рівні в усіх секторах, спостерігається помітне зменшення представництва жінок на керівних посадах, особливо в юридичних фірмах та судовій системі... У судовій системі частка жінок-суддів становить 55%, а представництво жінок на вищих керівних посадах у судовій системі становить 40%» [14, с. 14].

Варто погодитись з Т.Г. Головань, що «гендерний баланс у судовій системі також впливає на якість правосуддя. Міжнародні дослідження вказують, що інклюзивність суддівського корпусу сприяє більш неупередженому та об'єктивному прийняттю рішень, особливо у справах, пов'язаних із захистом прав людини, сімейним правом, запобіганням домашньому насильству та дискримінації» [11, с. 224].

Насамперед, мова йде про категорію соціальної справедливості, що дозволяє через здійснення професійної діяльності у правосудді сприяти дотриманню прав людини, відновленню порушених прав. Склад суддівського корпусу демонструє певний порядок, який притаманний суспільству і формує певні соціальні установки довіри до судової системи. Особливо це стосується жінок – тієї частини суспільства, чії права відстоюються як ті, що частіше порушуються внаслідок соціальних установок провідної ролі чоловіка. І склад суду, насамперед, ілюструє, так би мовити, демонструє зріз реального положення речей в суспільстві.

Навряд чи можна сподіватися на відновлення справедливості щодо жінки, якщо в суддівстві більшість би належала чоловікам. І тому цей гендерний зріз побічно вже має впливати на бажання жінок відстоювати свої права, на перспективне бачення задоволення своїх інтересів шляхом відновлення справедливості... Як в загальному, так і в індивідуальному розумінні. Адже зараз з'являються так звані жіночі таксі, жіночі залізничні вагони тощо для того, щоб створити комфортне середовище жінкам.

Одразу зазначимо, що мова йде не про створення такого порядку, в якому суддівська стаття визначала б доступ до правосуддя певного суб'єкта процесу. Звичайно ні. В цьому випадку ми маємо справу із загальною картиною відображення суб'єктів суддівського корпусу, що впливає на сприйняття пересічними громадянами суддівської гілки влади, на формування довіри до неї.

Вочевидь, асоціативно, але середовище правосуддя, в якому фігурують всі судді-чоловіки, вже формує мікроклімат, де навряд чи більшість жінок стане шукати захисту і сподіватися на відновлення своїх прав. І це не говорить про непрофесійність суддів, які мають судити по праву. Це говорить про життєздатність стереотипів в суспільстві, які ніяк не викорінюються, про те, що чоловік не може зрозуміти жінку і навпаки.

Вирішення судової справи відбувається через внутрішнє переконання судді і тут доволі важливим наскільки суддя є професійним і розділяє сучасні демократичні цінності, зокрема у площині гендерної рівності і чи немає в нього упередженості і схильності через власні установки до відстоювання прав учасника судового процесу певної статі.

Тобто гендерний баланс у суддівській професії налаштовує на покращення суспільного сприйняття судової системи, формує довіру до судової гілки влади. Представлення жінок у судовій системі є своєрідним маркером, що дає символічний сигнал про дотримання принципів гендерної рівності та недискримінації, що зміцнює довіру до судової влади як серед жінок як однієї з частин суспільства, здійснення прав яких потребують створення в сус-

пільстві особливих умов сприяння, так і серед суспільства загалом.

Цікаво, що, не дивлячись на професійну підготовку суддів і застосування своїх сформованих компетентностей, все ж є об'єктивні дані про, хоча і певні спільні проблеми для суддів-чоловіків і суддів-жінок «(це насамперед нестабільність або й відсутність усталеної судової практики; недосконалість законодавчого врегулювання тощо)» [2, с. 2], але разом з тим і різне бачення проблем реалізації своїх прав. І тут статистичні дані свідчать про групування результатів за гендерним баченням. Так «на першому місці у суддів-чоловіків все ж таки вказана проблема належних умов праці, в той час як у суддів-жінок – велике навантаження (натомість, неналежні умови праці – на 4-му місці). Серед найбільш пріоритетних проблем судді-жінки назвали причини суто професійного характеру, серед яких недостатній рівень знань конкретного судді, сумніви у правильному застосуванні тієї чи іншої норми закону тощо. Водночас, важливим для них є забезпечення явки учасників процесу, тоді як для суддів-чоловіків це питання не є першочерговим» [2, с. 2].

Проблема надмірної завантаженості вочевидь пов'язана із соціальною роллю жінки, яку, окрім своєї професійної діяльності здійснює жінка-суддя. Мова йде про роль берегині, хранительці домашнього вогнища, мами, дружини – здійснення не менш, а може і більш важкої та змістовної ролі ніж професійної. І жінка-суддя ці ролі має поєднувати, балансує між ними задля успішності виконання обох, що безперечно, вимагає від неї додаткових зусиль у порівнянні з суддями-чоловіками. До речі, таке переплетіння професійної та соціальної складової вочевидь формує більшу готовність до виконання етичних стандартів професійної діяльності судді та усвідомлення соціальної відповідальності. А це, в свою чергу напругу пов'язано із запобіганням корупції, винесенням етично обґрунтованих рішень на підставі більшої чутливості до соціальних проблем.

На порталі «Судова влада України» відмічається: «Впровадження гендерної рівності в судовій системі – це не лише виконання міжнародних зобов'язань України, а й необхідність для забезпечення справедливого та неупередженого правосуддя. Гендерний баланс серед працівників судової системи не лише відповідає принципам рівності, але й сприяє підвищенню довіри громадян до правосуддя.

У світлі останніх досліджень та ініціатив, які активно підтримуються на державному рівні, в Україні поступово збільшується кількість жінок на керівних посадах у судах. Національна стратегія гендерної рівності у судовій системі України охоплює кілька аспектів, зокрема забезпечення рівних можливостей для професійного розвитку та подолання гендерних стереотипів» [16].

«Низький рівень представленості жінок у суспільному та політичному житті визнається однією з основних проблем у досягненні гендерної рівності та розширенні прав і можливостей жінок; як наслідок – жінки мають обмежені можливості впливати на прийняття рішень, що стосуються їхнього життя, життя їхніх громад та всієї країни. Професія судді, за визначенням, вимагає від особи вміння приймати рішення, що впливають не лише на долі конкретних людей, а й на державу та суспільство в цілому, про що, зокрема, свідчить і сфера, до якої віднесені такі індикатори, як відсоток жінок серед суддів різних рівнів, – це «влада і прийняття рішень у суспільстві». Отже, представництво жінок у суддівській професії дає змогу говорити про їхню залученість до процесу прийняття важливих рішень – щодо вирішення спорів, захисту порушених прав, покарання винних у вчиненні правопорушень чи злочинів тощо» [3, с. 14]. З цим твердженням важко не погодитись і ми повністю його поділяємо.

Але, разом із тим, прикметно, що говорячи про важливість дотримання гендерної рівності вже достатньо давно в Україні на теоретичному рівні у різних наукових

дослідженнях, на практичному рівні різних зібрань суддів, в нормативних документах, що регламентують права суддів при здійсненні їх професійної діяльності і досі не знайшлося місця прямому закріпленню цієї правової категорії та сучасної демократичної цінності саме для суддів.

Мова йде про те, що хай і нечисленні, але все ж таки, наявні наукові дослідження, до прикладу, перелічені в даній роботі, стверджують, що гендерний баланс у судовій системі є не лише питанням соціальної справедливості, але й важливим фактором підвищення якості правосуддя, а забезпечення гендерної рівності у суддівській професії є невід'ємною частиною реформування правосуддя у демократичних державах, до чого має долучатися і Україна, яка прагне до імплементації європейських стандартів прав людини та функціонування судової влади і здійснення правосуддя на засадах верховенства права. Але правової норми, яка б встановила прямо заборону дискримінації для суддів, у тому числі за гендерною ознакою немає, як і не відмічається про існування принципу гендерної рівності у професійній діяльності суддів. Про ці проблеми та їх вирішення, про формування концептуальних засад розвитку судової влади, де б це визначалося окремим елементом не згадувалося у стратегіях розвитку судової системи у різні роки існування України [17; 18].

Більше того, навмисне, штучне виключення суддів із трудо-правової сфери, яке робиться на нормативно-правовому рівні, залишає питання гендерної рівності у професійній діяльності поза межами правового простору.

Впертість законодавця у питанні належності професійної діяльності судді до сфери трудового права створює вакуум у цьому питанні. Хоча, відчувачи, так би мовити «тренд часу», коли питання гендерної рівності не обговорює лише лінійний, на рівні різних заходів навіть найвищого рівня мова все ж йде про загальні закони, що діють для звичайних працівників, що опосередковано, все ж зайвий раз підкреслює факт, що судді мають такі трудові права, які в Україні регулюються як загальними, так і спеціальними нормативно-правовими актами. Основні положення регламентації у цих питаннях закріплені у Конституції України [12, ст. 126], спеціальні у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» [1], де, не зважаючи на інші терміни, мова, по суті, все ж йде про особливості трудових прав суддів, зокрема умови праці, соціальний захист, гарантії незалежності [4; 5; 7; 8].

І це не може не викликати занепокоєння, бо має місце неузгодження напрямів розвитку гілки судової влади як стратегії із фактичним реаліям життя. У цьому питанні має бути створено цілісну, насамперед, правову картину, тільки тоді можна буде говорити про безперервний рух у напрямі побудови сучасного правового поля, яке відповідає європейським практикам та намірам України стати повноправним членом Європи. Для досягнення цього завдання необхідно поєднувати правові, соціальні та культурні заходи, спрямовані на подолання гендерних стереотипів, забезпечення гендерної рівності та створення рівних умов для професійного розвитку суддів. І це, насамперед, можна і треба здійснити на рівні нормативно-правовому.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Гендерний баланс серед суддів є не лише показником соціальної справедливості, але й важливим інструментом підвищення якості правосуддя. Рівне представництво чоловіків і жінок сприяє більш об'єктивному прийняттю рішень, особливо у справах про захист прав людини, дискримінацію та домашнє насильство. Відповідно пропонується внести зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» з обов'язковим закріпленням принципу гендерної рівності як одного з принципів професійної діяльності суддів. У практичній площині необхідно здійснювати моніторинг гендерного балансу у судовій системі на постійній основі.

2. Склад суддівського корпусу України відображає загальний соціальний стан гендерної рівності у суспільстві. Висока частка жінок у суддівській професії свідчить про прогрес у подоланні гендерних стереотипів, однак зменшення кількості жінок на керівних посадах сигналізує про існуючі бар'єри у просуванні по службі. Професійна діяльність жінок-суддів часто супроводжується подвійним навантаженням через соціальну роль жінки як матері та берегині сімейного вогнища, що ускладнює їх кар'єрний розвиток.

Пропонується внести зміни до ст. 52 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», закріпивши норму про заборону дискримінації за гендерною ознакою при доступі до суддівської професії та професійному зростанні.

3. При розробці Стратегії розвитку системи правосуддя необхідно означити у якості проблемного напрямку забезпечення гендерної рівності у судовій системі України з подальшим визначенням заходів його реалізації за допомогою конкретних заходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про судоустрій та статус суддів. Закон України від 02.06.2016р. №1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
2. Гендерна рівність у судовій сфері. URL: https://icps.com.ua/assets/uploads/images/eu/genderna_r_vn_st_u_sudov_y_sfer_.pdf.
3. Фулей Т.І. Гендерна рівність при здійсненні правосуддя. – Вид. 2-ге, випр. К.: ВАІТЕ, 2016. 180 с.
4. Власенко М.В. Трудо-правова природа відносин щодо виконання обов'язків судді у вигляді здійснення правосуддя. Збірник наукових праць Харківського національного університету ім. Г.С.Сковороди «Право». Х. 2020. Вип. 31. С. 74-79.
5. Власенко М.В. Вимоги щодо несумісності посади судді з іншими видами діяльності: трудо-правовий аспект. Збірник наук.пр. Харківського національного університету ім. Г.С. Сковороди «Право». Х. 2020. Вип.32. С. 46-52.
6. Коваленко О.О. Окремі проблеми диференціації правового регулювання реалізації права на працю або: чи впливає специфіка трудової функції на визначення сфери дії галузі права. Збірник наукових праць Харківського національного університету ім. Г.С. Сковороди «Право». Х. 2024. Вип.40. С. 194-200. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/law/article/view/16320>.
7. Ковалюмнус Е.Л. Правовий механізм захисту трудових та соціальних прав суддів в Україні.: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05. Київ, 2021. 220 с.
8. Карпушова О.В. Правовий механізм забезпечення і реалізації трудових прав суддів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05. Київ, 2016. 18 с.
9. Пономаренко О.М., Головань Т.Г. Принцип свободи договору як загальна засада правового регулювання відносин, в яких людина реалізує право на працю та його межі. Збірник наукових праць Харківського національного університету ім. Г.С. Сковороди «Право». Х. 2024. Вип.40. С. 201-212. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/law/article/view/16321>.
10. Фулей Т.І. Гендерний склад суддівського корпусу. Вісник Верховного Суду України. 2015. №4 (176). С. 41-47.
11. Головань Т.Г. Гендерні аспекти професійної діяльності суддів. Збірник наукових праць Харківського національного університету ім. Г.С. Сковороди «Право». Х. 2025. Вип. 41. С. 217-227.
12. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
13. Indicators of Gender Equality. Prepared by the Task Force on Indicators of Gender Equality. United Nations Economic Commission for Europe. Conference of European Statisticians. New York and Geneva, 2015. P. 9, 86-88, 92.
14. Гендерна чутливість у діяльності судової влади: з 5800 суддів – жінок більшість. Рада суддів України. 29.01.2018. <https://rsu.gov.ua/ua/news/genderna-cutlivist-u-dialnosti-sudovoi-vladi-z-5800-suddiv-zinok-bilsist>.
15. «50:50 до 2030 року: лонгітюдне дослідження проблеми гендерної рівності в юридичній сфері». Звіт про результати отримані в Україні. Асоціація правників України. URL: <https://www.ibanet.org/document?id=IBA-Gender-Report-Ukraine-2024-UKR>.
16. Рівні можливості для всіх гендерна рівність у судовій системі Чернівецької області. Судова влада України. 10.09.2024. URL: <https://cv.court.gov.ua/tu26/pres-centr/news/1664111/>.
17. Про Стратегію розвитку судової влади України на 2015 – 2019 роки. XII Позачерговий з'їзд суддів України. Рішення від 25.09.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0011415-14#Text>.
18. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки. Указ Президента України від 11.06.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>.